

Becker, Mieczysław

Płock i Radziewie w świetle badań antropologicznych

Notatki Płockie 11/4-38, 36-40

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PŁOCK I RADZIWIĘ W ŚWIETLE BADAŃ ANTROPOLOGICZNYCH

Na Konferencji Sprawozdawczo-Planującej Badań Regionu Płockiego dnia 1 grudnia 1956 roku Ireneusz Michalski wygłosił referat „Dotychczasowy stan badań antropologicznych Regionu Płockiego oraz postulaty na przyszłość”. Badania antropologiczne ludności tego regionu rozpoczęły się jesienią tegoż roku dzięki inicjatywie Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Kierownikiem badań był prof. dr Ireneusz Michalski, zaś członkami ekip pomiarowych pracownicy Katedry Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego oraz magistranci U. Ł.

Pierwsze badania odbyły się na terenie Radziwia i Płocka, następnie objęły cały teren Starego Mazowsza. Stało się to możliwe dzięki wydatnej pomocy i opiece ze strony Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka. Należy tutaj podkreślić głębokie zrozumienie wszystkich jednostek władzy terenowej, a przede wszystkim badanych mieszkańców tego regionu dla spraw dociekań naukowych.

Zebrany materiał antropologiczny obejmując pokaźną liczbę ($n = \text{ca. } 6.500$) zbadanych i z tego powodu został on podzielony dla opracowania między pracowników Katedry Antropologii U. Ł. Według pierwotnego założenia serie obejmujące ludność Płocka i Radziwia miały być opracowane przez Ireneusza Michalskiego, któremu niestety przedwczesna śmierć uniemożliwiła wykonanie tego planu. Diagnozy typologiczne w części materiału zostały dokonane przez I. Michalskiego. Szersza analiza niniejszych serii ukaże się w pracy obejmującej całość Starego Mazowsza.

Opracowany materiał został zebrany według wymogów współczesnych metod badawczych. Prócz danych kefalometrycznych i kefaloskopijnych materiał posiada dokumentację fotograficzną osobników w dwóch normach — en face i en profil. Pewnym drobnym, a niekiedy dość znacznym mankamentem materiału jest niedokładność pomiaru wysokości głowy. Niedokładność ta wynika z konieczności dokonywania pomiaru tej cechy antropometrem w sposób rzutowy, na skutek braku w instrumentarium Katedry wysokościomierza czaszki, który daje znacznie lepsze rezultaty pomiarowe. Instrumentem tym mierzy się wysokość głowy dwustronnie, przez co eliminuje się różnice powstałe na skutek asymetrycznego położenia punktów tragion.

Przedmiotem analizy jest 697 osobników pochodzących z Płocka i Radziwia. Ilościowe dane ilustruje tabela 1.

Tabela 1

Zestawienie ilościowe w obrębie płci

	M	K	S
Płock	165	167	332
Radziwie	236	129	397
Ogółem	401	296	697

Analizę materiału przeprowadziłem indywidualizującą metodą morfologiczno-porównawczą, wprowadzoną do antropologii przez Ireneusza Michalskiego, a opisaną w pracach „Struktura antropologiczna Polski” (1949) oraz „Metoda morfologiczna w zastosowaniu do określania taksonomicznego materiału ludzkiego” (1953). Ponadto metoda ta została również opisana przez S. Panka w „Zarysie Antropologii” (1962). Sądzę więc, że uważnia mnie to od przedstawiania tej metody w niniejszej pracy.

Przystępując do opisu ludności Płocka i Radziwia muszę stwierdzić, że materiał jest bardzo zróżnicowany pod względem typologicznym. Obok jednostek antropologicznych typowych dla Europy Środkowej występują również, choć znacznie mniej licznie, egzotyczni niejako mieszańcy odmiany białej z żółtą oraz pochodne ras berberyjskiej i orientalnej.

Na terenie Płocka i Radziwia, jak można się przekonać z tabeli 2, najliczniej występuje typ subnordyczny **AL** (35,7%). Następne miejsca co do liczebności zajmują typy: północno-zachodni **AE** (17,4%), pseudoalpejski **YH** (9,0%), alpejski **HL** (6,6%), czuchoński **AQ** (6,2%). Pozostałe typy nie przekraczają 5%. Ich występowanie jednak nie pozostaje bez znaczenia dla struktury antropologicznej analizowanego terytorium. Kolejność najbardziej licznych typów przedstawia się następująco:

AL > AE > YH > AQ > AH

Analizując skład typologiczny serii płockiej i radziwskiej należy stwierdzić, że seria płocka ma charakter bardziej miejski, natomiast seria radziwska wykazuje charakter staropolski. Seria płocka ma bowiem przewagę typu alpejskiego **HL** i dynarskiego **AH** (tabela 2). Przewagę natomiast w serii radziwskiej typu pseudoalpejskiego **YH** (10,1%) można wytłumaczyć oddziaływaniem ludności miejskiej. Dla zobrazowania kolejności występowania liczniejszych typów w obu seriach podaję ich zestawienie:

Płock M + K: **AL > AE > HL > AH > YH**

Radziwie M + K: **AL > AE > YH
> AH > HL**

Tabela 2

Składy typologiczne Płocka i Radziwia

Rasa lub typ	Płock i Radziwie		Płock M+K		Radziwie M+K	
	n	%	n	%	n	%
AA	19	2,7	7	2,1	12	3,3
YY	1	0,1	—	—	1	0,3
EE	2	0,3	1	0,3	1	0,3
HH	4	0,6	2	0,6	2	0,5
LL	3	0,4	2	0,6	1	0,3
AY	19	2,7	8	2,4	11	3,0
AB	6	0,9	3	0,9	3	0,8
AE	121	17,4	53	16,0	68	18,6
AK	1	0,1	—	—	1	0,3
AH	42	6,0	24	7,2	18	4,9
AL	249	35,7	117	35,2	132	36,2
AM	4	0,6	—	—	4	1,1
AZ	3	0,6	1	0,3	2	0,5
AQ	43	6,2	20	6,0	23	6,3
YE	21	3,0	7	2,1	14	3,8
YH	63	9,0	26	7,8	37	10,1
YL	22	3,2	14	4,2	8	2,2
YM	2	0,3	1	0,3	1	0,3
YZ	2	0,3	—	—	2	0,5
BH	1	0,1	1	0,3	—	—
EH	7	1,0	5	1,5	2	0,5
EL	8	1,1	5	1,5	3	0,8
EM	1	0,1	1	0,3	—	—
EQ	3	0,4	2	0,6	1	0,3
KL	2	0,3	1	0,3	1	0,3
HL	46	6,6	31	9,3	15	4,1
HQ	2	0,3	—	—	2	0,5
S	697	99,8	332	99,8	365	99,8

Tabela 3

Składy typologiczne serii męskich i żeńskich Płocka i Radziwia

Rasa lub typ	Płock M		Radziwie M		Płock K		Radziwie K	
	n	%	n	%	n	%	n	%
AA	5	3,0	10	4,2	2	1,2	2	1,5
YY	—	—	—	—	—	—	1	0,8
EE	1	0,6	1	0,4	—	—	—	—
HH	1	0,6	1	0,8	1	0,6	—	—
LL	—	—	1	0,4	2	1,2	—	—
AY	4	2,4	9	3,8	4	2,4	2	1,5
AB	1	0,6	3	1,3	2	1,2	—	—
AE	30	18,2	49	20,8	23	13,8	19	14,7
AK	—	—	1	0,4	—	—	—	—
AH	9	5,5	12	5,1	15	9,0	6	4,7
AL	54	32,7	76	32,2	63	37,7	56	43,4
AM	—	—	1	0,4	—	—	3	2,3
AZ	—	—	1	0,4	1	0,6	1	0,8
AQ	10	6,1	12	5,1	10	6,0	11	8,5
YE	4	2,4	11	4,7	3	1,8	3	2,3
YH	15	9,1	25	10,6	11	6,6	12	9,3
YL	11	6,7	7	3,0	3	1,8	1	0,8
YM	1	0,6	—	—	—	—	1	0,8
YZ	—	—	1	0,4	—	—	1	0,8
BH	1	0,6	—	—	—	—	—	—
EH	4	2,4	—	—	1	0,6	2	1,5
EL	2	1,2	2	0,8	3	1,8	1	0,8
EM	—	—	—	—	1	0,6	—	—
EQ	1	0,6	1	0,4	1	0,6	—	—
KL	—	—	—	—	1	0,6	1	0,8
HL	11	6,7	9	3,8	20	12,0	6	4,7
HQ	—	—	2	0,8	—	—	—	—
S	165	100,0	236	99,8	167	100,1	129	100,0

Przystępując do analizy składów typologicznych serii męskiej i żeńskiej Płocka (Tabela 3) trzeba stwierdzić, że obydwie serie posiadają na pierwszym miejscu typ surnordyczny **AL**, na drugim typ północno-zachodni **AE**. U mężczyzn typ pseudoalpejski **YH** jest reprezentowany w znacznie większym odsetku niż typ alpejski **HL**. Natomiast u kobiet występuje typ alpejski na trzeciej co do liczebności pozycji.

Serie radziwskie (M+K) wykazują podobny skład typologiczny, jeżeli chodzi o najliczniej reprezentowane typy, a mianowicie: **AL** > **AE** > **YH** > **AQ**. U mężczyzn typ dynarski **AH** znajduje się na czwartej pozycji i jest równy procentowo typowi czuchońskiemu **AQ**. Typ czuchoński wskazuje na bardziej archaiczny i bardziej staropolski skład tej serii, co wyraźnie zaznacza się w serii żeńskiej. Typ ten charakterystyczny jest dla terenów Polski Wschodniej. Wpływy typu czuchońskiego jak widać sięgnęły dość daleko w głąb Polski. W pierwotnych założeniach spodziewałem się jeszcze bardziej „zazjanizowanego” składu antropologicznego Radziwia. Z analizy wynika jednak, że wpływ ras odmiany żółtej nie jest tak silny jak przypuszczałem.

Wśród mieszkańców Radziwia występują jednak dość rzadkie typy nie stwierdzone wśród Płoczan: amerycki **AK**, euromongolski **AM**, uzuński **YZ**, czy pseudolitoralny **HQ**. Niestety w chwili obecnej trudno jest fakty te szczegółowej zinterpretować. Postaram się tego dokonać przy opracowaniu całego powiatu płockiego.

Składy rasowe opracowanego materiału przedstawione są w tabeli 4.

Wzajemny stosunek dla całego terytorium jest następujący: **a** > **l** > **h** > **e**.

Tabela 4

Składy rasowe sumaryczne

Element	Płock + Radziwie		Płock M+K		Radziwie M+K	
	2n	%	2n	%	2n	%
a	526	37,7	240	36,1	286	39,2
y	131	9,4	56	8,4	75	10,3
b	7	0,5	4	0,6	3	0,4
e	165	11,8	75	11,3	90	12,3
k	3	0,2	1	0,2	2	0,3
h	169	12,1	91	13,7	78	10,7
odmiana biała	1001	71,7	467	70,3	534	73,2
l	333	23,9	172	25,9	161	22,1
m	7	0,5	2	0,3	5	0,7
z	5	0,4	1	0,2	4	0,5
q	48	3,4	22	3,3	26	3,6
odmiana żółta	393	28,2	197	29,7	196	26,9
S	1394	99,9	664	100,0	730	100,1
typ składu	a > l > h > e		a > l > h > e		a > l > e > h	

Odmienne są natomiast składy Płocka i Radziwia. Płock reprezentuje grupę ludności typu $a > l > h > e$ (identyczny jak dla całości materiałów), natomiast Radziwie $a > l > e > h$. Radziwie jest jakby „mniej miejskie”, co zresztą podkreślałem przy opisie składów typologicznych, na trzecim bowiem miejscu wystąpił element śródziemnomorski e , natomiast armenoidalny h zepchnięty został na czwartą pozycję.

Być może skład Radziwia znajdzie nawiązanie o sąsiadujących z nim gromad powiatu gostynińskiego i płockiego.

Układ kolejności elementów rasowych (tabela 5) w obrębie płci przedstawia się dość interesująco.

Mężczyźni Płock	$a > l > e > h$
„ Radziwie	$a > l > e > y \geq h$
Kobiety Płock	$a > l > h > e$
„ Radziwie	$a > l > h > e$

Seria męska z terenu Płocka wykazuje większe podobieństwo do męskiej części materiału radziwskiego niż do płockiej serii żeńskiej. Identycznie niemal przedstawia się sprawa serii żeńskich z obu terenów. Zarówno kobiety z Płocka jak i Radziwia są identyczne pod względem struktur rasowych i różnią się od składów męskich pochodzących z tego samego terytorium.

Różnice w składzie rasowym obu serii męskich są pozorne, gdyż składnik kromanionoidalny y w serii radziwskiej przeważa nieznacznie (0,2%) nad armenoidalnym h .

Zbliżone typy składów nie powinny dziwić, gdyż wobec bardzo bliskiego położenia obydwu miejscowości zrozumiałe jest duże wymieszanie ludności. Niemniej jednak Radziwianie stanowią grupę ludnościową o odrębnym profilu an-

tropologicznym. Dla badacza współczesnej ludności ważna jest retrospekcja w dawne stosunki rasowe ludności badanego regionu. Bardzo cenne byłyby tu materiały kostne, niestety niedostępne w tej chwili. Materiały kranologiczne byłyby bardzo przydatne ze względu na porównanie z obecną ludnością Płocka i Radziwia o przebogatej przeszłości historycznej.

Ponieważ ludność powiatu płockiego była przedmiotem analizy I. Michalskiego (1949) przechodzę obecnie do porównań rezultatów moich badań z wynikami tegoż autora uzyskanymi na materiałach poborowych Wojewódzkiego Zdjęcia Antropologicznego.

Przy zestawieniu porównawczym uwzględniam wyłącznie serię męską (Płock + Radziwie).

Należy również dodać, że na analizowanym materiale wyróżniłem znacznie więcej jednostek taksonomicznych od I. Michalskiego. Dysponowałem bowiem znacznie lepiej udokumentowanym materiałem spostrzeżeniowym. O trudnościach w wyodrębnianiu pochodnych ras: berberyjskiej b , orientalnej k , mongoloidalnej m i pacyficznej z wspomina I. Michalski w swojej pracy (Struktura Antropologiczna Polski 1949, cz. I s. 152).

Tabela 6

Porównanie składów typologicznych

Rasa lub typ	Płock I. Michalski ¹⁾		Mężczyźni Płock i Radziwie M. Becker	
	n	%	n	%
AA	10	4,0	15	3,7
EE	2	0,8	2	0,5
HH	2	0,8	3	0,7
LL	—	—	1	0,2
AY	—	—	13	3,2
AB	—	—	4	1,0
AE	75	29,8	79	19,7
AK	—	—	1	0,2
AH	14	5,6	21	5,2
AL	89	35,3	130	32,4
AM	—	—	1	0,2
AZ	—	—	1	0,2
AQ	24	9,5	22	5,5
YE	7	2,8	15	3,7
YH	3	1,2	40	10,0
YL	13	5,2	18	4,5
YM	—	—	1	0,2
YZ	—	—	1	0,2
BH	—	—	1	0,2
EH	3	1,2	4	1,0
EL	5	2,0	4	1,0
EQ	—	—	2	0,5
HL	5	2,0	20	5,0
HQ	—	—	2	0,5
S	252	100,2	401	99,5

¹⁾ Struktura Antropologiczna Polski 1949, Tablica 88.

Tabela 5

Składy rasowe analizowanych serii

Element	Płock M		Radziwie M		Płock K		Radziwie K	
	2n	%	2n	%	2n	%	2n	%
a	118	35,8	184	39,0	122	36,5	102	39,5
y	35	10,6	53	11,2	21	6,3	22	8,5
b	2	0,6	3	0,6	2	0,6	—	—
e	43	13,0	65	13,8	32	9,6	25	9,7
k	—	—	1	0,2	1	0,3	1	0,4
h	42	21,7	52	11,0	49	14,7	26	10,1
odmiana biała	240	72,7	358	75,8	227	68,0	176	68,2
l	78	23,6	96	20,3	94	28,1	65	25,2
m	1	0,3	1	0,2	1	0,3	4	1,6
z	—	—	2	0,4	1	0,3	2	0,8
q	11	3,3	15	3,2	11	3,3	11	4,3
odmiana żółta	90	27,2	114	24,1	107	32,0	82	31,9
S	330	99,9	472	99,9	334	100,0	258	100,1
typ składu	$a > l > e > h$		$a > l > e > y$		$a > l > h > e$		$a > l > h > e$	

Tabela 7

Składy rasowe porównawcze

Element	Płock I. Michalski 1)		Mężczyźni Płock i Radziwie M. Becker	
a	222	44,0	302	37,7
y	23	4,6	88	11,0
b	—	—	5	0,6
e	94	18,7	108	13,5
k	—	—	1	0,1
h	29	5,8	94	11,7
<hr/>				
odmiana biała	368	73,1	598	74,6
<hr/>				
l	112	22,0	174	21,7
m	—	—	2	0,2
z	—	—	2	0,2
q	24	4,8	26	3,2
<hr/>				
odmiana żółta	136	26,8	204	25,3
<hr/>				
S	504	99,9	802	99,9

skład typu $a > l > e > h$ $a > l > e > h$

1) Struktura Antropologiczna Polski 1949, Tablica 90.

Porównanie składów typologicznych ilustruje tabela 6.

Przedstawione składki typologiczne wykazują następujące różnice: I. Michalski otrzymał skład typu $AL > AE > AQ > AH \gg YL$, analizowany zaś przeze mnie materiał $AL > AE > YH > AQ > AH$.

Jak mniemam wysunięcie się typu pseudoalpejskiego YH na trzecie miejsce spowodowane jest tym, że w skład mojej serii weszła wyłącznie ludność miejska. Na istniejące różnice pomiędzy składami antropologicznymi ludności miejskiej a wiejskiej wskazywał już I. Michalski w Strukturze Antropologicznej Polski (1949). Przykładem tego mogą być stosunki rasowe miast i powiatów np. Radomia, Częstochowy. Stwierdzone różnice (tabela 6) można więc potraktować jako potwierdzenie przypuszczeń I. Michalskiego. W moim bowiem materiale występują mieszkańcy armenoidalni w postaci typów pseudoalpejskiego YH i alpejskiego HL . Mniej liczni są natomiast przedstawiciele typów: północno-zachodniego AE , subnordycznego AL , czuchońskiego AQ , bałtyckiego YL i sublaponoidalnego EL . Być może mniejsze lub większe występowanie niektórych składników wiąże się ze zróżnicowaniem ludności wiejskiej w stosunku do miejskiej. Na dokładniejsze sprecyzowanie odrębności składów zezwoli dalsza analiza ludności z terenu całego powiatu płockiego.

Przedstawione w tabeli 7 porównawcze składki rasowe są tego samego typu: I. Michalski $a > l > e > h$ i M. Becker $a > l > e > h$. Uderza natomiast fakt mniej liczego występowania elementu nordycznego a (ca 6% w ana-

lizowanym przeze mnie materiale. Znacznie większym w odsetkach jest element kromanionoidalny y . Przy uwzględnieniu w obydwu seriach liczebności komponent jasno pigmentowanych ($a+y$) uzyskuje się identyczny wynik. Niemal identyczne w obu porównywanych seriach są proporcje występowania elementów rasowych odmiany białej i żółtej. Różnice bowiem można uznać za nieistotne.

Na zakończenie omówienia zestawień porównawczych należy dodać, że np. liczniejsze występowanie komponenty kromanionoidalnej y spowodowane zostało prawdopodobnie rozszerzeniem zakresu zróżnicowań typów teutońskiego AY i atlantyckiego YE . Uwarunkowało to obniżenie udziału elementu nordycznego a i częściowo śródziemnomorskiego e .

Ponieważ przy omawianiu składów typologicznych przedstawionych w tabeli 6 wynikły różnice spowodowane liczebnością pochodnych rasy armenoidalnej b , należy do tej kwestii wrócić ponownie. Pomimo zbieżności typów składów rasowych występuję w moim materiale dwukrotny niemal wzrost składnika armenoidalnego h . Uzyskany wynik nie jest więc przypadkowy, lecz potwierdza przypuszczenie I. Michalskiego (1949) o większym występowaniu tego elementu wśród ludności miejskiej. Równocześnie w moim składzie daje się zauważyć spadek liczebności komponenty wyżynnej q oraz częściowo śródziemnomorskiej e . Należy sądzić, że podane ostatnio elementy będą występować liczniej wśród ludności wiejskiej powiatu płockiego.

Uzyskane rezultaty wskazywałyby na drogi urbanizacji, a więc procesu trwającego na naszych ziemiach przeszło 1000 lat. Za pierwsze bowiem ośrodki typu miejskiego można uznać powstanie grodów, które wyprzedały o kilkaset lat osadnictwo miejskie na prawie magdeburskim. Procesy urbanizacji przebiegają również i współcześnie, czego przykładem może być budowa nowego ośrodka przemysłowego na terenie Płocka oraz połączenie z tym napływ nowej ludności. Dokładną odpowiedź na urbanizację typu współczesnego można będzie prześledzić na obecnych migracjach na terenie miasta Płocka. Jak dotąd można na ten temat wypowiadać się tylko w sposób teoretyczny. Z pewnością istnieje selekcja typu bio-psychicznego (oprócz ekonomicznej i socjologicznej), która połączona jest z napływem specyficznych składników antropologicznych. Problem ten rozwiąć mogą badania ludności napływowej.

Szczegółowe i bardziej obszerne opracowanie struktury powiatu płockiego będzie możliwe w przygotowanej obecnie pracy. Wyniki otrzymane będzie można porównać z całym terytorium oraz ze składami antropologicznymi innych powiatów Starego Mazowsza Płockiego.

Obecnie trwają bowiem intensywne prace nad przygotowaniem do publikacji wyników analizy materiałów zebranych w czasie badań antropologicznych nad całym Mazowszem Płockim.

W N I O S K I

1. Najliczniej reprezentowanym typem na terenie Płocka i Radziwia jest typ subnordyczny **AL** (35,7%). Kolejne miejsca co do liczebności zajmują typy **AE > YH > HL > AQ > AH**.
2. Dysponując dobrze udokumentowanym materiałem spostrzeżeniowym można było wyodrębnić rzadko występujące na terenie Polski typy: **AK, AM, AZ, YM, YZ, BH, EM, EQ, KL i HQ**.
3. Różnice w składzie typologicznym obu miejscowości są istotne:
Płock (M + K) **AL > AE > HL > AH > YH**
Radziwie (M + K) **AL > AE > YH > AH > HL**
Płock ma skład typowo miejski, Radziwie natomiast reprezentuje raczej ludność wiejską z dość silnym oddziaływaniem infiltratów miejskich, wyrażających się przesunięciem na 3 miejsce (w serii radziwskiej) typu pseudoalpejskiego **YH**.
4. Skład rasowy (Tab. 4) całego analizowanego terytorium jest typu **a > l > h > e**.
5. Mężczyźni Płocka i Radziwia są bardziej podobni do siebie w składach rasowych niż kobiety z tego samego terytorium. Również serie żeńskie wykazują identyczne stosunki rasowe.
Mężczyźni Płock **a > l > e > h**
Mężczyźni Radziwie **a > l > e > y >>**
Kobiety Płock **a > l > h > e**
Kobiety Radziwie **a > l > h > e**.
6. Potwierdzone zostało przypuszczenie I. Michalskiego o zróżnicowaniu składów antropologicznych ludności miejskiej i wiejskiej. (tabela 6). W moim materiale ludność miejska jest liczniej reprezentowana przez mieszkańców armenoidal-

nych w postaci typów: pseudoalpejskiego **YH** i alpejskiego **HL**, niż w serii porównawczej pochodzącej z powiatu płockiego, a więc ludności wiejskiej.

7. Pomimo zgodności w typie składów rasowych (**a > l > e > h**) między serią ilustrującą a serią porównawczą, uderza fakt dwukrotnie liczniejszego występowania elementu armenoidalnego **h** w serii ilustrującej. Potwierdza to hipotezę I. Michalskiego o większym nasileniu tego elementu wśród ludności miejskiej.

Na zakończenie pragnę podziękować kol. kol. **L. Różbickiej, Z. Kapicy i H. Stolarczykowi** za szereg cennych uwag przy wykonywaniu tej pracy.

L I T E R A T U R A

1. Henzel T., Michalski I., 1955, Podstawy klasyfikacji człowieka w ujęciu Tadeusza Henzla i Ireneusza Michalskiego, Przegląd Antropologiczny t. XXI z. 2, Wrocław, s. 537—667.
2. Jasicki Br., Panek St., Sikora P., Stołyhwo E., 1962, Zarys Antropologii, PWN, Warszawa.
3. Michalski I., 1938, Składniki rasowe Chińczyków, Prace Antropologiczne, Warszawa.
4. Michalski I., 1949, Struktura Antropologiczna Polski, Łódź, cz. I i II.
5. Michalski I., 1953, Metoda morfologiczna w zastosowaniu do określenia taksonomicznego materiału ludzkiego, Przegląd Antropologiczny, t. XIX, Poznań.
6. Michalski I., 1957, Dotychczasowy stan badań antropologicznych regionu Płockiego oraz postulaty na przyszłość, Notatki Płockie nr 3/4, Płock.
7. Michalski I., 1958, Typy antropologiczne Egiptu, Człowiek w Czasie i Przestrzeni, P.T.A. r. I z. IV, Warszawa, s. 192—203.
8. Michalski I., Badania antropologiczne w rejonie Płockim (Szkieł sprawozdawczy). Notatki Płockie nr 8, Płock r. 1958.
9. Kapica Z., Sprawozdanie z badań antropologicznych. Notatki Płockie nr 10, Płock r. 1958.
10. Kapica Z. Sprawozdanie z badań antropologicznych. Notatki Płockie nr 2/16, Płock r. 1958.
11. Askanas K., Sprawozdanie z 6 lat pracy Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka, Notatki Płockie nr 19, Płock, r. 1961.

